

BOŻENA DZIEDUSZYCKA

Z BADAŃ NAD STRUKTURĄ OSADNICTWA
WCZESNOŚREDNIOWIECZNEGO W POŁUDNIOWO-ZACHODNIEJ
PARTII KUJAW
(MEZOREGION KRUSZWICKI)

Streszczenie referatu wygłoszonego na posiedzeniu naukowym
Zakładu Archeologii Wielkopolski IHKM PAN w dniu 17 II 1977 r.

Opracowanie jest pierwszym etapem prac nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym w bezleśnym rejonie południowo-zachodnich Kujaw, w jednostce fizjograficznej o powierzchni 180 km², której osi¹ jest rynna jeziora Gopła, ograniczona na wschodzie i zachodzie obszarami wysoczyznowymi. W pierwszej fazie prac przeprowadzono zabiegi mające na celu właściwą delimitację regionu geograficzno-historycznego, poddanego następnie kwerendzie archeologicznej¹. Łączna liczba zinwentaryzowanych tam stanowisk wczesno- i późnośredniowiecznych wynosiła 150. Elementem datującym większość stanowisk była ceramika, toteż w jej opracowaniu zastosowano dodatkowe zabiegi sprawdzające polegające na przyjęciu założenia, iż stanowi ona odpowiednik „zespołu” porównywalnego pod względem swej struktury do ceramiki ze stanowiska modelowego dla badanego mezoregionu, jakim jest II podgrodzie w Kruszwicy (stanowisko 4). Dla zmniejszenia prawdopodobieństwa błędu niewłaściwego datowania stanowisk zastosowano w wątpliwych przypadkach dwa warianty datowania: optymalizujący i minimalizujący datowanie, określone w ramach faz chronologicznych W. Hensla. Ponadto datowanie ok. 15% stanowisk skorygowano drogą sondażu i wykopalisk. Zabiegi analityczne miały na celu sprawdzenie, czy materiały, jakimi dysponujemy, skartografowane na mapach osadniczych w ramach faz, umożliwiają badanie terytorialnego rozwoju osadnictwa, jego dynamiki rozwoju i innych zagadnień.

Osadnictwo wczesnośredniowieczne szczególnie od fazy B skupia się w małych jednostkach fizjograficznych, osady często położone są blisko siebie, tworząc pewne skupiska, oddzielone pasami granicznymi o kilkukilometrowej szerokości. W miarę upływu wczesnego średniowiecza i szczególnie w pełnym średniowieczu widoczne jest stałe zmniejszanie się obszarów granicznych i pierwotne osadnictwo o charakterze „wyspowym” zagęszcza się. Skupiska te odzwierciedlają najmniejsze podziały osadnicze, w ramach jednostek wiązanych ze wspólnotami terytorialnymi najniższego typu

¹ B. Dzieduszycka, *Rejestr stanowisk archeologicznych w rejonie jez. Gopła (woj. Bydgoszcz)*, FAP, t. 26: 1975, s. 152-158.

wydzielonymi i ostatnio nazwanymi małymi jednostkami wspólnot terytorialno-sąsiedzkich².

Mezoregion kruszwicki w najstarszej fazie wczesnego średniowiecza zasiedlony był w niewielkim stopniu. Zlokalizowano tutaj 6 osad, usytuowanych w różnych punktach mezoregionu, cechujących się najczęściej starymi tradycjami osadniczymi. Charakterystyczne dla osadnictwa fazy A jest usytuowanie osad w pobliżu dna dolin i objęcie eksploatacją rolniczą żyznych obszarów aluwialnych. W fazie B odkryto tutaj 15 stanowisk, grupujących się już wyraźnie w dwóch prężnych i stosunkowo dużych skupiskach charakteryzujących się tradycjami sięgającymi fazy A, choć zlokalizowanych w jednostkach fizjograficznych nie okupowanych w okresie wpływów rzymskich. Jednostki te rozwinęły się znacznie w fazie C, powierzchnia ich uległa podwojeniu i zwiększyła się znacznie liczba wchodzących w ich skład osad. W tej fazie powstają, również i w innych punktach mezoregionu, małe skupiska osadnicze o powierzchni 3-4 km². Wydatnie zwiększa się liczba osad w fazie D, osiągając liczbę 48 stanowisk. Ten wzrost ilości osad związany był z kształtowaniem się wówczas nowego typu struktury osadnictwa, a mianowicie z tworzeniem się licznych, małych jednostek osadniczych, oddzielonych od siebie kilkukilometrowymi pasami, usytuowanych na ogół w pobliżu jednostek starszych, które z kolei cechuje pewne zmniejszenie powierzchni i liczby wchodzących w ich skład osad. W fazie E w mezoregionie kruszwickim obserwujemy zjawisko odwrotne do prawidłowości zachodzących w fazie D. Liczba osad w tej fazie podwaja się w stosunku do fazy D, lecz struktura jednostek osadniczych ulega zmianom, polegającym na tendencji do komasacji w ramach dużych jednostek osadniczych. Proces ten dotyczył zwłaszcza jednostek o młodszej metryce, a z kolei jednostki starsze wyraźnie się zmniejszają lub też ulegają prawie całkowitemu zanikowi. Charakterystyczną cechą osadnictwa tej fazy było również to, iż znaczna część istniejących wówczas osad powstała dopiero w tej fazie, a ok. 50% wszystkich stanowisk datowanych na fazę E znajdowało swą kontynuację w okresie następnym. Znamiennej cechą osadnictwa tej fazy jest również zmiana usytuowania osad w stosunku do rzeźby terenu. Podczas gdy w okresach wcześniejszych osady lokowane były zazwyczaj w pobliżu dolinki, to w fazie E przeważa wyższa ich lokalizacja, a także częstsze usytuowanie na obszarach uprzednio nie zasiedlonych.

Kolejno analizowano długotrwałość użytkowania poszczególnych osad. Wyróżniono tutaj trzy kategorie czasu ich trwania, pokrywające się w ogólnych zarysach z klasyfikacją Z. Podwińskiej³. W mezoregionie kruszwickim dla faz starszych charakterystyczna jest przewaga liczby osad o średnim okresie trwania, co koreluje z danymi z dorzecza Obry. Od fazy D natomiast wzrasta tutaj liczba osad zasiedlonych krótko w granicach jednego wieku, co odpowiada wyliczeniom dokonany dla obszaru Polski. Mezoregion kruszwicki podobnie jak i obszary w dorzeczu Obry cechuje ponadto mała liczba osad zasiedlonych nieprzerwanie powyżej 4 wieków, a liczba ich w miarę upływu wczesnego średniowiecza wyraźnie maleje. Dane te jednak nie pokrywają się z obserwacjami poczynionymi przez Z. Podwińską⁴ dla obszaru całej Polski, co wskazuje, iż rozwoju osadnictwa wczesnośredniowiecznego nie można rozpatrywać schematycznie przenosząc dane z jednych stref na inne, charakteryzujące się innymi drogami rozwoju.

² Z. Podwińska, *Zmiany form osadnictwa wiejskiego na ziemiach polskich we wcześniejszym średniowieczu*. Zreb, wieś, opole, Wrocław—Warszawa—Kraków—Gdańsk 1971.

³ Podwińska, *op. cit.*, s. 67 nn.

⁴ Podwińska, *op. cit.*, s. 70.